

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ МОЛДАВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Молдавська національна меншина – одна із найчисельніших в Україні. За даними перепису 1989 р., на її території проживало близько 325 тис. молдаван. Географічна близькість українців та молдаван, схожість історичної долі та спільна релігія, їх глибокі та різноманітні зв'язки викликають науковий інтерес до минулого молдавської національної меншини України.

В другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. молдавани Півдня України проживали переважно у Тираспільському, Ананьївському та Єлизаветградському повітах Херсонської та Балтському, Ольгопільському та Ямпільському повітах Подільської губернії. Враховуючи те, що майже всі молдавани України були сільськими жителями, рівень грамотності серед них був досить низьким. Для підтвердження цього скористаємося даними земської статистики Херсонської губернії станом на 1890 р. Так, якщо в цілому по губернії грамотними були 12,9% її мешканців, то в Тираспільському він складав 7,7%, Ананьївському 9,4% та у Єлизаветградському 7,9%. Особливо складне становище було серед жінок. Якщо в цілому у Херсонській губернії були писемними 6,2% із них, то у Тираспільському повіті, де чисельність молдавського населення була найбільшою, лише 2,7% жінок вміли читати та писати.¹

Наприкінці ХІХ ст. на Півдні України формується та розширюється мережа початкової освіти, яка включала церковно-приходські, земські та школи, що фінансувалися Міністерством освіти. При цьому слід враховувати, що імперія проводила активну політику русифікації як корінного населення, так і національних меншин. Так, в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. в Україні не було жодної школи з молдавською мовою навчання. В інструкції Міністерства освіти 1873 р., яка була направлена в Херсонську губернську канцелярію, прямо вказувалось, що навчання в школах губернії має здійснюватись лише російською мовою.²

Результати перепису населення 1897р. засвідчили незначне зростання чисельності грамотних. Проілюструємо це на прикладі Балтського, Ольгопільського та Ямпільського повітів Подільської губернії. На час проведення перепису грамотність серед чоловіків Балтського повіту склала 23,1%, серед жінок – 6,2% . В Ольгопільському повіті відповідно – 20,6% та 5,6%, в Ямпільському 21,7% чоловіків та 5,5% жінок були писемними.³

Якщо прийняти до уваги, що за переписом 1897р. в Україні 24% населення було писемним, а серед селян 20% вміли читати і писати, то молдавська національна меншина мала значно нижчий рівень писемності – близько 14,5%. Особливо низький рівень грамотності був серед жінок. Якщо в середньому по Україні, за даними цього ж перепису, грамотними були близько 10% жінок, то серед молдаванок він складав близько 6%. Це пояснюється тим, що початкова школа для дівчаток в повітах компактного проживання молдаван стала доступною лише в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Так, в описі молдавського села Хрустова Ольгопільського повіту, що датується 1862 р., згадується школа, в якій у цей час вчилися 98 учнів, всі хлопчики.⁴ Із 3383 учнів церковно-парафіяльних шкіл Балтського повіту в 1886 р. було лише 268 дівчаток, що складало 7,9%.⁵

Не кращим був стан медичної допомоги серед молдавського населення. Характеризуючи його рівень, слід мати на увазі, що охорона здоров'я знаходилася у досліджуваній період у стадії становлення. В другій половині ХІХ ст. поступово створюється мережа лікарняних та амбулаторних закладів, яких було вкрай мало, а їх фінансування мізерним. Кількість жителів та територій, що припадали на одного лікаря, були такими значними, що робили лікарську допомогу малоефективною. Так, станом на 1895 р. у Тираспільському повіті Херсонської губернії один лікар обслуговував територію 750 квадратних верст з населенням близько 22 тис. чоловік.⁶

Крім того, молдавани надавали перевагу знахарському лікуванню частіше, ніж медичному. Ось яку інформацію знайдено автором з цього приводу на сторінках “Православної Подолії”: “Знахарське лікування користується серед молдавських селян більшим авторитетом, ніж

медицина. Причина недовір'я до фельдшерів та лікарів полягає в тому, що знахарська наука – це своя наука, селянська, а лікарська – далека і чужа”.⁷

Автором знайдено багато цікавих свідчень про особливості рис характеру, що були типовими для молдавського населення Півдня України. Зокрема у дослідженні офіцера генерального штабу Російської армії А. Шмідта, що датується 1863 р., читаємо: ”Склад молдаванина в багатьох рисах нагадує тип українця. Він такий же рослий, сильний, так само здатний до важкої праці, майже такий самий лінвий у рухах. Риси обличчя його досить красиві і носять характер південного типу. Багатовікове іноземне іго відобразилось на характері молдаванина. Він мало цікавиться суспільними інтересами. Сам розум його ніби занурений у дрімоту, хоча його розумових здібностей не можна заперечувати: гострота його розуму важка, замислувата, розум не прямий, не сильний, а хитрий та скритний. Краща риса характеру молдаван – любов до людей, готовність допомагати своїм бідним одноплемінникам і не допускати, щоб хто-небудь з них був дуже бідним, тому серед них і немає жебраків”.⁸

В історико-статистичному описі молдавського с. Хрустова Ольгопільського повіту Подільської губернії, що був проведений у 1862 р., зокрема читаємо: “В полі на роботах молдавани люблять допомагати один одному, пі час обіду запрошують один одного, а тому сідають їсти разом, кладучи на загальний стіл кожен свій шматок хліба і жоден сам окремо не їсть, а якщо трапиться, що хтось з них і хліба немає, то всі розділять з ним свій обід”.⁹

Даючи характеристику християнській вірі молдавського народу України у визначений період, слід мати на увазі, що майже всі вони були православними, що завжди зближувало їх з українцями. Так, за переписом 1897 р. серед молдаван Подільської губернії 99,3% чоловіків та 98,4% жінок були православні християни.¹⁰

Цікаву інформацію з приводу особливостей віри молдаван дослідник може знайти у “Подільських Єпархіальних відомостях” кінця XIX – початку XX ст. Зокрема в описі с. Нестоїтна Балтського повіту читаємо: “Жителі, в переважній більшості молдавани, завжди були православними. Молитв з них майже ніхто не знає ні молдавською, ні російською мовою. Моралі похвальної, і в багатьох відношеннях гідної наслідування, принаймні між ними значно рідше відбуваються злочини проти моралі, ніж в українців. Немає у них і безсоромних пісень”.¹¹

Ось яку характеристику православної віри молдаван дано в описі с. Вербка-Волоська Ольгопільського повіту в 1901р.: “Прихожани дуже релігійні, уважні до храму. Ходять на богомілля всі, особливо жінки, які регулярно відвідують навіть Бессарабські монастирі, щоб послухати богослужіння молдавською мовою”.¹²

Характерною рисою віри молдаван була велика кількість язичницьких культів і традицій, що зберігалися поряд із православним християнством. Через таку обставину, як стверджує відомий дослідник В.Семенов-Тянь-Шанський, українці називають молдаван “віруючими тринадцятої віри”. Він наводив багато прикладів існування язичницьких пережитків серед молдаван. Всілякі нещастя, бурі, загибель людей та худоби вони приписують діям злих русалок, єдиним порятунком від цього вважали часник і полин, захований за пояс або під подушку. Молдаванин, перш ніж випити будь-який напій, дує на нього, щоб відігнати злих духів. Язичницькі традиції активно використовувалися і при будівництві будинку, коли під фундамент клалися овечі голови, горшки із “заговореною” водою. Особливою пошаною у молдаван користувалися знахарі, що часто мали вирішальний вплив на мешканців навколишніх сіл.¹³

Одним із пережитків язичницького культу Юпітера було святкування молдаванами Балтського, Ольгопільського та Ямпільського повітів Подільської губернії восьми четвергів після Пасхи, і переконати їх відмовитися від цього, як стверджував священик на сторінках “Подільських Єпархіальних відомостей”, в найближчий час неможливо.¹⁴

Пережитки язичницьких культів проявлялися і у похоронних обрядах. Так, у молдавських селах Ольгопільського та Ямпільського повітів Подільської губернії в кінці XIX – на початку XXст. в будь-яку пору року небіжчиків везли на кладовище на санях, причому ритуал пишних народних похорон вимагав використання саней, запряжених волами. В селі Бабчинця Ямпільського повіту на роги волам одягали калачі. На похоронах молдавани готували “пом” – прибране дерево, яке несли попереду поминальної процесії. Його прибирання різне по кількості

предметів і залежить від добробуту сім'ї.¹⁵

Цікаву характеристику молдавському народу та особливостям його віри дано у огляді Одеського військового округу за 1871 р. Там знаходимо: “Молдавани за характером тихі й спокійні, вони простодушні, чесні та скромні. Молдавани з апатією відносяться до всяких суспільних інтересів, покірні. Всі молдавани сповідують православну віру, причому, молдавани – селяни дуже набожні та дотримуються всіх релігійних обрядів, хоч не розуміють їх внутрішнього значення. До релігійних обрядів вони додають багато інших, заснованих на переказах, повір'ях та забобонах”.¹⁶

Враховуючи складне соціальне та національне становище молдавського народу Півдня України, приходимо до висновку, що його національно-культурний розвиток міг відбуватися лише у релігійному середовищі. Яскравим прикладом цього є так званий “Балтський рух молдаван”. Засновником цього руху став Феодосій, про якого відомо лише те, що був він молдаванином, в молодому віці прийняв сан ченця Циганештського скиту Бессарабії, потім був призначений настоятелем Кодринського скиту цієї ж губернії. Феодосій прославився своєю активною діяльністю. При скиті він відкрив лікарню на 12 місць, в якій надавалася хворим безкоштовна медична допомога, привів монастирське господарство у зразковий порядок. В скиті широко практикувалось лікування через церковні заклинання, “вчитування” душевно хворих. Феодосій став відомий не тільки в Бессарабії, але й у сусідніх Херсонській та Подільській губерніях, звідки у його невеликий монастир приходили багаточисельні молдавани-паломники.¹⁷

Проте така його діяльність не знайшла підтримки у керівництва Бессарабської єпархії, що призвело до переведення його у 1903р. настоятелем Балтського монастиря Подільської єпархії. Фактичне вигнання Феодосія з Бессарабії ще більше підняло його авторитет серед віруючих молдаван. До Балтського монастиря стали приходити великі групи віруючих з Подільської, Херсонської губерній, а також із Бессарабії. В офіційних церковних документах це стали називати “Балтським рухом молдаван”. У Феодосія з'явилося чимало учнів та послідовників, серед яких виділявся Інокентій, в миру Іон Суручан, який разом з Феодосієм прийшов до Балтського монастиря з Бессарабії.¹⁸

В 1908 р., помираючи, Феодосій, всупереч церковним канонам, передав керівництво Балтським монастирем Інокентію, проте Подільська єпархія призначила іншого настоятеля. Тоді Інокентій з групою своїх прихильників покинули монастир і без дозволу церковних властей заснували новий, поблизу с. Липецьке Ананьївського повіту Херсонської губернії. Після цього центр національно-релігійного руху молдаван перемістився у Липецький монастир, який отримав назву “Рай”. З цього часу послідовників Інокентія в офіційних церковних документах називають православною сектою “Рай”. Як свідчать тогочасні джерела, Інокентій виступив за спрощення церковної ієрархії та обрядів, обстоював залучення до служби не тільки священників, а й мирян. Богослужіння в монастирі велось молдавською мовою, що сприяло його значному впливу на молдаван.¹⁹

Найвищого розмаху національно-релігійний рух молдаван в Липецькому монастирі набрав восени 1910 р., коли відбулося перезахоронення праху Феодосія з Балтського монастиря у Липецький. За свідченнями церковних джерел, у ньому взяли участь близько 15 тис. чоловік. Причому багато з них наскільки фанатично вірили в ідеї Феодосія, що цей рух стали називати “Балтським психозом”.²⁰

Небачений до цього масовий релігійний рух молдаван Херсонської, Подільської та Бессарабської губерній прагнули пояснити священники Херсонської та Подільської єпархій і навіть медики із “Товариства Бессарабських лікарів”, яке вбачало причину цього явища у значному вживанні молдаванами алкогольних напоїв. Проте, на думку автора, справжню причину цього руху навела на своїх сторінках “Православна Подоля”. Там читаємо: “В останній час різко посилилась русифікація духовенства та мирян. В таких умовах Балтський, а потім Липецький монастирі стали середовищем, яке міцно тримало національні молдавські традиції, богослужіння та мову. В цьому розумінні монастирі стали осередком національної культури, близької серцю молдавана”.²¹

Таким чином, можна стверджувати, що “Балтський рух молдаван” був формою

релігійного протесту проти русифікації та вкрай складного соціального і національного становища молдаван як Півдня України, так і Бессарабії.

Після смерті Інокентія у 1911 р., монастир очолили його послідовники Семен та Домінік Левізор, і релігійний рух почав поступово спадати. Монастир проіснував до 1920 р., коли більшовицькою владою його було закрито, а керівників у кількості 5 чоловік розстріляно.²²

Таким чином, оцінюючи рівень етнокультурного розвитку молдавської національної меншини у досліджуваній період, варто відзначити, що він був невисоким. Це зумовлювалося, на думку автора, двома обставинами: активною політикою русифікації національних меншин Півдня України, яку проводила Російська імперія, а також соціальним становищем молдавського населення, яке було переважно селянським. Все це призвело до того, що на рубежі XIX – XX ст. близько 90% молдаван були неписьменними. Молдавани Півдня України не мали в цей час жодної школи з молдавською мовою навчання. Медичне обслуговування в губерніях та повітах їх проживання залишалось малодоступним для широких селянських мас. Проте і в таких складних умовах молдавський народ Півдня України зумів зберегти свою національну самобутність, мову, культуру та традиції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сборник Херсонского земства. 1890. – №2. – С. 162-164; 2. Державний архів Одеської області. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.37. – Арк.6; 3. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб., 1904. – Т. XXXII. Подольская губерния. – С. 17, 26, 32; 4. Историко-статистическое описание с. Хрустовой Ольгопольского уезда Подольской епархии // Подольские епархиальные ведомости. – 1862.-№8 - С. 528-529; 5. Обзор Подольской губернии за 1886 г. – Кам.-Под., 1887. – С. 120; 6. Підраховано на основі: Земская медицина и заболеваемость населения Тираспольского уезда Херсонской губернии в 1895 г. – Одесса, 1896. – С. 5-6; 7. О народных суевериях // Православная Подолия. – 1913. – №25. – С. 11; 8. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. – Т. XXIV. Херсонская губерния / Сост. А.Шмидт. – СПб., 1863. – С. 507-508; 9. Историко-статистическое описание с. Хрустовой Ольгопольского уезда Подольской епархии // Подольские епархиальные ведомости. – 1862. – №16. – С. 257; 10. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – Т. XXXII. – Подольская губерния. – С. VI; 11. Историко-статистическое описание с. Нестоитной Балтского уезда // Подольские епархиальные ведомости. – 1870. – № 12. – С. 323; 12. Державний архів Вінницької області (Далі ДАВО). – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 16-17; 13. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Настольная и дорожная книга. Под ред. И.П. Семёнова-Тянь-Шанского. – СПб., 1910. – Т.14. – С.204; 14. Несколько слов о причине празднования молдаванами восьми четвергов после Пасхи // Подольские епархиальные ведомости. – 1910. – № 20. – С. 461-462; 15. ДАВО. – Ф.363. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.43, 43 зв.; 16. Военное обозрение Одесского военного округа, составленное офицерами генерального штаба. – Одесса, 1871. – С. 238-239; 17. Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі КПМДА). – Ф.315. – Оп.1. – Спр.32152. – Арк.27-28; 18. По поводу так называемого «Балтского движения» среди молдаван // Православная Подолия. – 1913. – № 13. – С. 51; 19. КПМДА. – Ф.315. – Оп.1. – Спр.32417. – Арк. 84-85; 20. Там само. – Спр.33116. – Арк.18; 21. По поводу так называемого «Балтского движения» среди молдаван. – С. 52; 22. Вісті Одеського Губернського Ревкому. – 1920 р.-№36.-С. 83.

Т.Р. Соломонова

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОДІЛЬСЬКОГО ЗЕМСТВА 1904-1920 РР.

На початку XX ст. земство стало одним з найактивніших видавців Поділля. Так звані спрощені земства почали діяти на Поділлі з 1904 р., а з 1911 р. царський уряд дозволив організацію земських установ у тому ж обсязі, що й на решті території Росії.¹ Кількість назв книжок постійно зростала: у 1906 р. – 9 видань (16,1% книжкової продукції року), 1909 р. – 14 (20,6%), 1911 р. – 40 (30,3%), 1913 р. – 98 (52,1%), 1915 р. – 65 (45,8%). Видавнича діяльність фінансувалась окремою статтею. Якщо у 1904 р. губернському земству на неї виділялося 2 000 крб.², то у 1914 р. – 23 000 крб., у 1916 р. – 25 000 крб.³ Друк здійснювався російською мовою.

Основу земської літератури склали відомчі видання. До кожного губернського зібрання друкувалися збірники доповідей з основних питань, які розсилалися земським гласним для ознайомлення. Після зібрань виходили журнали засідань, стенографічні звіти, ухвали. Щороку земства оприлюднювали грошові звіти, фінансові баланси за минулий рік, плани та кошториси